

I. RÁKÓCZI GYÖRGY CÍMERADOMÁNYAI*

Heraldika (pajzs, sisakdísz)

Az erdélyi udvari kancellárián született másolati könyveknek a Kolozsmonostori Konvent Levéltárában fennmaradt, s ma a Magyar Országos Levéltárban őrzött gyűjteményéből az I. és II. Rákóczi György uralkodására vonatkozó kötetek önálló CD-ROM-on jelentek meg,¹ s a jegyzőkönyvekbe I. Rákóczi György 138 címeradományának szövegét is bejegyezték.

A címeradományokban a pajzs általában csücskös- vagy kerek talpú, egy esetben fordul elő ovális pajzs. A pajzs színe/máza túlnyomó részben kék, 6 esetben azonban vörös (Keczkemethi, Kovaczy de Várad, Nagy-Oláh de Várad, Nemes-Grigor de Vánczfalva, Szücs de Szászváros, Vermes családok címerai).² A kék pajzsszínben ne keressünk speciálisan magyar természetességre való törekvést, mint ezt annyian teszik, ugyanis feltehetően a pajzs eredeti ércszínét utánozták ezzel. A 16. századtól kezdve már általános szokássá lesz és öntudatlanul is alkalmazzák, s csak későbbi belemagyarázás, hogy a levegő kékjét jelenti. Szimbolikus magyarázat, amellyel a 16–17. század heraldikájában többször találkozunk. Mikor a címerkép alá talajt helyeznek s a pajzs színe kék, akkor már valóban a levegő kékjét akarja kifejezni.³ Az osztott pajzs ritka, mindössze három található: fehér és vörös (Bojer), sárga és kék (Koncz de Nagykend), kék és vörös (Kövér de Árkos) színűek,⁴ s ezért idegen hatást sejtetnek.

Bár a Királyi Magyarországon a Habsburg-kancellária a törökkorban alig ad sisakdísz nélküli címet, Erdély sajátos heraldikájára éppen az jellemző, hogy általában hiányzik az oromdísz. I. Rákóczi György címeradományai között mindössze 23 esetben volt sisakdísz, és csak kétszer jelölték meg a sisaktakaró színeit: a Kálnai-armálison jobbról arany vagy sárga és kék, balról vörös és fehér, arany-kék a Kövér de Árkos-címeren.

Címerképek

1. Emberi alak (félkar)

Az élő heraldika korában az embert teljes megjelenési formájában ritkán ábrázolták, annál inkább testrészeket, a teljes ember megjelenítése a 16. századtól vált a magyar heraldika igen gyakori motívumává.⁵ Magyarországon a mohácsi vész előtt szimbolikus címereket csupán kis számban adományoztak a királyok, csak a 16. századbeli címerek közt található gyakrabban olyan, amely a heraldikai címeralak helyett magát a címerszerzőt ábrázolja, mint a kardot forgató vitéz, lovas katona vagy ezekhez hasonló kép alakjában. Később azonban szokásossá vált, hovatovább a címerszerző hősök személyes hiúságának dédelgetésével, akik önmagukat akarták látni rajtuk. Különösen az erdélyi fejedelmektől adományozott címerekben, néha anynyi címeralak látszik különféle összeállításban, hogy azoknak címertani leírása szinte nehezen érthető.⁶

Az I. Rákóczi György által kiadott armálisokban leggyakoribb ábrázolási mód a katona. Erdély társadalmának alakításában nagy szerepe volt a katonáskodásnak, amely nemcsak a kiváltságolt rétegek kötelessége volt, hanem jelentős részt vállalt benne a jobbágyság is, ami a hadakozó jobbágyok kivételezéséhez vezetett.⁷ A katonákat megjelenítő címerképeken megfigyelhető, hogy a címereslevél csak a viselet legfontosabb, legjellegzetesebb darabjait írja le, vagy egyszerűen csak a ruházat színeit határozza meg, jóllehet a kérdés vizsgálata a viselet-

* Részlet a hasonló című szakdolgozathból. Miskolci Egyetem BTK Történelem szak – 2005. (Konzulens: Gyulai Éva)

¹ Gyulai (szerk.) 2004

² Gyulai (szerk.) 2004. 23.12. sz.; 17.80. sz.; 17.31. sz.; 23.107. sz.; 19.48. sz.; 19.49. sz.

³ Donászy 1932

⁴ Gyulai (szerk.) 2004. 23.106. sz.; 17.122. sz.; 20.28. sz.

⁵ Nyulásziné 2001. 69. p.

⁶ Calamus 1907

⁷ Szentgyörgyi 1976. 197. p

történet szempontjából fontos, hiszen a katonai réteg – többé-kevésbé – egyenruhát viselt a 16–17. századi Erdélyben, miként Magyarországon is, igaz nem a későbbi, teljesen azonos mundér értelmében. Mivel a katonák fizetését kiegészítő posztó fajtája korlátozott volt, csak olcsó minőségűt és egy-kétféle színűt kaptak, ez a viseletben eleve nagy hasonlatosságot indukált. Folyamatos adatsorral a kérdésre vonatkozóan nem rendelkezünk, de tudjuk, hogy a 17. század elején az erdélyi udvari gyalogság ruházatát⁸ a fejedelem utasítására városi szabók készítették.⁹

Lovas katona 18 armálisban szerepel. Ruházata ötször vörös, egy-egy esetben kék és sárga, nyolcszor páncélt visel, hatszor nincs meghatározva. Fegyverzete a kard (10) és lándzsa (8). Egy esetben (karddal felővezve) nyilazó¹⁰ páncélos lovas látunk Komlósi György borosjenői zsoldoskatoná címerén. Borsodi Miklós oklevelében szűkszavúan csak hadfelszereléseket említene. Kardot tartó páncélos lovas látható az Antal-Lippai, Fábián de Várad, Kelemen de Wreögd, Sambocréty de Kariasd címerekben, ettől kissé eltér a váradi Kovaczy-címer, mert a címerszerző karddal ellenségfejet szúr át benne. Vörös ruhás lovas fekete lovon, kardra tűzött török fejvel látható a Morva de Sarkad-címerben. Rácz de Pintek címerén mindkét fegyver szerepel: vörös ruhás lovas jobbjával véres kardot, baljával lándzsát tart. Lándzsát tartó lovas látható Kasza de Felsőtorja, Nagy de Kérő, Nagy-Keri de Várad, Szeöcs de Eölyvöt címereiben. Pál Bálint deák címerében a vörös ruhás, lándzsát tartó lovas előtt a földön török fej hever. Jára de Alsójára Mihály (ítélőtáblai írnok és jegyző) címereslevelében vörös ruhás, vágta-tó lovas kivont karddal (lovas futár) látható: „...gyors futással van megbízva, hogy a hűségére bízott dolgokat minél gyorsabban teljesítse, nagyon gyorsan fut, csupasz kardját fölfelé tartja, hogy mindenkivel szemben, aki vele szembe jön, megvédhesse magát”.¹¹ Ez a címer is jelzi, hogy Rákóczi különös gondot fordított a hírszerzés és hírközlés (postaszolgálat) megszervezésére.¹²

Néhány esetben egyéb jelképeket is látunk: Bobik de Karánsebes Mihály (a zajkányi harmincad számtartója) címerében kék ruhás karddal felővezett lovas jobbjában lándzsa, fején babérkoszorú. Maxai István (deák, kancellária írnok és jegyző) armálisában sárga ruhás fegyveres lovas, jobbjában három darutollat tart. Az Újtorda mezővárosban lakó katonáknak adományozott címeren két páncélos lovas lándzsákkal rohamoz, fölöttük kard és szabja keresztezve.¹³

Gyalogos katonát 17 esetben ábrázoltak. Fegyverük kard és három esetben puska. Ruházatuk többnyire zöld vagy vörös. A tipikus ábrázolás a jobbjában kivont kardot tartó katona, ilyen áll zöld ruhában Swebe Jakab és Tövisi János címerén. Ettől kissé eltér, mert színes – fölül jácintsínű, alul zöld – ruhát visel a Pápai de Gyulafehérvár-armális katonája. Páncélos férfi véres karddal látható Szabó Mihály címerén. A jobbjában kivont kardot tartó címeralak másik kezében számos dolgot tarthat, így: lándzsát (Arpastoi de Kettely), török fejet (Bodó de Alsocsernaton, Thuri), német fejet (Budai de Alpestes és Moldvai de Thasnád), zászlós kopját (Kovacs és Ferenc de Csíkdanfálva), kardra tűzött török fejet (Nagy Borsai de Berkesz). A katonák gazdálkodó tevékenységet is folytattak ennek megjelenítése az egyik kezében kardot másikban búzakalászt tartó emberi alak ábrázolása (Kovácz de Uzon és Belényesi Farkas). A fenti típusoktól kissé elüt az Eössi de Bihar családnak Báthori Gábor által 1608-ban kiadott

⁸ *Az udvari gyalogság katonái őrizték Gyulafehérvár város kapuit, a fejedelmi család és palota személyes őrségét adták. Részt vettek a tűzoltásban, rendőri feladatokat is elláttak. Rákóczi alatt a gyulafehérvári ágyúöntőházban segítettek, a téli hónapokban hajtóként vadászatokon is felhasználták őket.* B. Szabó–Somogyi 1996. 43.

⁹ Sunkó 1998. 83–84.

¹⁰ *Ijjat fő fegyverként csupán a könnyűfegyverzetű moldvai és havasalföldi kutyánok használták, bár szórványosan előfordult más katonák fegyverei között is.* B. Szabó–Somogyi 1996. 24.

¹¹ Gyulai (szerk.) 2004. 23. 133. sz.; 24.3. sz.; 23.45. sz.; 17.18. sz.; 17.15. sz.; 23.7. sz.; 17.80. sz.; 23.105. sz.; 19.34. sz.; 23.1. sz.; 20.30. sz.; 23.47. sz.; 23.51. sz.; 23.99. sz.; 23.117. sz.

¹² B. Szabó–Somogyi 1996. 75.

¹³ Gyulai (szerk.) 2004. 20.86. sz.; 17.39. sz.; 19.140. sz.

címer-megerősítése: pajzsképén királyi koronán álló (teljes) fehér ruhás ember jobbával kardot, baljával három lilomot tart.¹⁴

A puska mint fegyver szerepeltetése még ritka a katonáknál, mindössze három esetben fordul elő. Csak II. Rákóczi György korában kezdődik a puskásoknak mind nagyobb tömegű nemesedése, ekkor tűnnek fel nagyobb számban a puskás-címerek is. Az I. Rákóczi György által adományozottak között mindhárom egy-egy jelenet mutat be, egyik sem a későbbi tipikus „puskás-címer”. Csatajelenetet ábrázol Vitalius de Gyulafehérvár János címere, amelyen kék köpenyes katona német katonára céloz. Egy vadászjelenet mutat be a másik, ahol puskás férfi nőstényszarvas előtt áll, illetve életképet ábrázol Török de Kiskaszon György címerképe: férfi faágon levő galambra céloz.¹⁵

A hadi vitézségét jelképező félkar 22 oklevélen jelenik meg. Páncélban (Bolmos de Oláhsolyomos, Thamasy-Vargha de Thamasi), vagy anélkül (Eresztevenyi de Ereszteveny, Fintai-Zsóka, Komáromi de Fogaras, Nagy de Egerbegy, Nagy de Huszth, Vermes), mely kivont kardot tart, ezen néha levágott fejjel (Bartos de Sárközújlak, Nagy de Szárazajta, Szilágyi-Szabó de Várad).¹⁶ Ez az egyszerű címerkép, Bocskai fejedelmi címeradományai között is aránylag szép számmal látható.¹⁷

A magyar heraldika nem kedveli a lebegő dolgokat, ezért a félkart gyakran koronára helyezi (Erős de Csíkszentmiklós, Hudra, Nagy de Hosszúmező, Rácz de Sarkad), illetve a koronát is dombra állítja (Szabó-Gyulai de Széplak). Egyedi módon szerepel a félkar a következő címerekben: nyílvevővel átlőtt kar kardot tart (Szijgyártó de Borosjenő), félkar lándzsát hajít (Farkas de Borosjenő János). A mezőgazdasági munkát jelző szimbólumok is megjelennek a kezekben: kar kapát és kardot tart (Török de Magyar Red Pál), félkar három búzakalászt tart (Rácz de Alba Júlia), ugyanez királyi koronán (Bartalyos de Debreczen). A Kecskeméti-armális az igen hasonló, egyöntetű félkar-címerek között igencsak különleges és invenciózus: zöld fűvön félkar pálmaágot tart, mögötte kiterjesztett sasszárnyak.¹⁸

2. Állatok

Négy lábúak

Az oroszlán nemcsak a magyar, de az európai címerekben is a leggyakrabban előforduló címerállat. A címerekben egyértelműen a hatalom, az erő, a bátorság, a harciasság, a győztes személyének megtestesítője. Egyes országok korai heraldikai gyakorlatában ennél többet is jelentett: a mások feletti uralom megtestesítőjévé vált. Az oroszlán jelentéstartalma a hanyatló heraldika korában a címerkérők számára nem mindig volt ismert, így kerülhetett sor arra, hogy a harciasságot az oroszlán mancsába helyezett karddal vagy nyíllal kívánták kifejezni. Természetesen figyelembe kell venni a különböző ábrázolásoknál azt is, hogy esetenként az oroszlán a harcost, az embert helyettesíti, ilyen megfogalmazásban is kerülhet mancsába levágott török fej, növény és mesterségjelvény.¹⁹

I. Rákóczi György címeradományaiban szerepel koronából növekvő oroszlán (Czipő de Almas), amely jobbával véres kardot tart (Pap de Sarkad János). Oroszlán jobbában lándzsát baljában kardot tartva (Baczon de Újtorda). Arany koronát és kardot tartó oroszlán (Nagy-Szász de Kőrispatak, Vikarus de Kőrispatak). Zöld fűvön álló oroszlán, amely kardot és szőlőt tart (Koncz de Nagysolyomos). Jobbjával három lilomot markoló kétfarkú oroszlán (Tarsoly

¹⁴ Uo. 23.13. sz.; 17.117. sz.; 17.130. sz.; 17.116. sz.; 17.100. sz.; 23.101. sz.; 23.110. sz.; 23.115. sz.; 23.111. sz.; 19.46. sz.; 20.40. sz.; 18.44. sz.; 23.114. sz.; 17.19/a. sz.

¹⁵ Uo. 23.64. sz.; 20.25. sz.

¹⁶ Uo. 20.109. sz.; 20.96. sz.; 20.64. sz.; 23.100. sz.; 18.28. sz.; 20.179. sz.; 23.82. sz.; 19.49. sz.; 20.71. sz.; 17.107. sz.; 23.45. sz.

¹⁷ Calamus 1907

¹⁸ Gyulai (szerk.) 2004. 17.114. sz.; 20.8. sz.; 23.10. sz.; 20.98. sz.; 20.167. sz.; 23.103. sz.; 20.61. sz.; 23.2. sz.; 23.104. sz.; 20.70. sz.; 23.12. sz.

¹⁹ Nyulásziné 2001. 47–75.

de Sarkad és Lukács, Veszprinyi). Kövér de Árkos Jakab címerén aranyszínű, ágaskodó oroszlán mellét (violaszínű ruhát viselő) férfi karddal szúrja át.²⁰

I. Rákóczi György fejedelem armálisában, hasonlóan elődei heraldikájához, a leopárd nem heraldikai formájában (szembe néző oroszlán), hanem valóságos párducalakban jelenik meg, egyébként a magyar heraldikában általában természetes színben és formában ábrázolják, alakja lépő vagy ágaskodó. Csapó-Szegedi kardot tartó leopárdot/párducot kapott címerül, Nagy-Pinkóczy de Szigeth leopárdja/párduca hármassal áll, jobbjával véres kardot, baljával három fehér liliumot tartva. Az adományozott foglalkozására utal a leopárd Szabó-Hegyközi armálisában, ahol jobbjával kardot, baljával szabóollót tart. A farkas ábrázolása általában nehezen különböztethető meg a rókaétól. Nemes-Grigor de Vánczfalva máramarosi szolgabíró (zöld fűvön) ágaskodó farkast kapott, amely mellső lábaival szarvas fejet tart, az aranyszarvánál fogva.²¹

A szarvas ábrázolása általában stilizált. Ábrázolható álló, szökellő, fekvő és ülő helyzetben. Lehet egész alakos vagy kinövő helyzetű, s mindig a tisztaság, a tudás jelképe. Már az ókori hitvilágban is úgy jelenik meg alakja, mint aki le tudja győzni a kígyót, azaz a gonosz ellenséget, aki eljut az élet vizéhez. A vadászjelenetekben ábrázolt szarvas sem egyértelmű, hiszen jelentheti a tényleges vadászat célpontját, minden átvitt értelem nélkül, de jelentheti azt is, hogy a tudatlanok a hívőt üldözik. A szarvas nagyon változatosan jelenik meg a fejedelem által adományozott címerekben. Szücs de Szászváros István (szászvárosi házitanító) címerében köves helyen futó lombos szarvú szarvast ábrázoltak. A (már korábban említett) Vancza de Butasza Jónás vadászjelenetében, puskás férfi előtt teljes nőstényszarvas áll. Szabó de Varsolcz Miklós (törvénytáblai írnok, jegyző) armálisában sziklából növekvő, nyakánál karddal átszúrt szarvas jobbjával írotollat szorít.²²

Madarak

A kora újkori heraldika és emblematika egyik legnépszerűbb ikonográfiai típusa az egyik lábával követ tartó őrdaru²³ I. Rákóczi György adományai közül sem hiányzik. Nagy-Oláh de Várad címerében szikla csúcsán álló daru lábával (kő helyett) arany tollat tart. Tatt János (a gyulafehérvári fejedelmi majorság gondozója) fűvön álló daruja lábával kövecskét tart. Nagy de Sepsiszentgyörgy Balázs (a fejedelmi tábla hites jegyzője) címerében a lábával követ tartó daru csőrében írotoll van. Ehhez hasonlóan jobbjával követ, csőrében írotollat tart Rákosi de Alsócsernaton (kővári-szamosújvári-sárospataki számvevő) kiterjesztett szárnyú daruja. Különleges Jankó de Uzon Boldizsár címere, amelyben a könyvre szálló daru egyik lábával megérinti azt, másikkal követ tart. A darut szimbolizálja a három darutoll, amit sárga ruhás feyveres lovas tart jobbjában, Maxai István (deák, kancelláriai írnok és jegyző) armálisában.²⁴

A gólya ábrázolása is hordozhatja az éberséget szimbolizáló őriző madár ikonográfiáját, s így gyakran megegyezik a daruéval, de szabályos ábrázolásánál nem követ tart, hanem csőrében halat vagy kígyót.²⁵ Jánosfalvi János (kancelláriai írnok) címerében kőszikla csúcsára helyezett koronán áll a gólya, lábában írotollat tartva. Kálnai Mihály (a gyulafehérvári udvarház kulcsára) címerképén foglalkozásának jelvényét, azaz kulcsot tart (három kardon) csőrében, a királyi koronán jobb lábon álló őrgólya. A hattyú ábrázolása hasonló a libéhez, attól annyiban tér el, hogy nyaka hosszabb, lába és csőre fekete, teste fehér. Árkosi Mihály (kancelláriai írnok) címerében koronán álló hattyú, bal lábában írotollat tart.²⁶

A természetűen ábrázolt galamb mindig fehér színű, csőrében olaj- vagy babérággal, álló, kiterjesztett szárnyú, vagy repülő helyzetű. A címerekben kezdetektől a béke, a békéért tevő-

²⁰ Gyulai (szerk.) 2004. 17.20. sz.; 20. 97. sz.; 17.23. sz.; 20.124. sz.; 20.123. sz.; 20.94. sz.; 20.94. sz.; 23.113. sz.; 23.132. sz.; 20.28. sz.

²¹ Uo. 19.180. sz.; 17.79. sz.; 23.107. sz.

²² Uo. 19.48. sz.; 19.50. sz.; 20.69. sz.

²³ Gyulai 2005.

²⁴ Gyulai (szerk.) 2004. 17.31. sz.; 17.127. sz.; 18.176. sz.; 23.98. sz.; 23.102. sz.; 17.39. sz.

²⁵ Nyulásziné 2001. 91.

²⁶ Gyulai (szerk.) 2004. 23.49. sz. 17.9. sz. 23.17. sz.

kenykedő ember szimbóluma.²⁷ Tipikus ábrázolás látható Rác-Denthelyi, és Rác-Tömösvári armálisok címerképein, ahol hármasként halom fölött fehér galamb repül csőrében olajággal. Márkus armálisában a galamb csőrében búzakalász tart. Koncz de Nagykend János galambjának csőrében cédula látható.²⁸ A holló ábrázolása stilizált, színe fekete, megjelenítése álló vagy repülni készülő. A legenda szerint a hollók kikaparják annak a szemét, aki szüleit nem becsüli.²⁹ Baka de Kurtapatak³⁰ címerében kiterjesztett szárnyú holló csőrében babérkoszorút tart.

A pelikán ábrázolása heraldikailag szinte csak meghatározott formában lehetséges, amint fészken állva, csőrével mellét szaggatja, melléből vér fröccsen, a fészekben előtte három fióka emeli ki fejét, kitátott csőrrel. Az ábrázolás jelentéstartalma az önfeláldozás. A monda szerint a fiókák szülei arcába csaptak, mire azok rácsaptak fiókáikra, akik ettől meghaltak. Az anya harmadnap odament hozzájuk, csőrével feltépte testét, és a fiókákra folyt vér feltámasztotta őket. E monda révén vált a pelikán részben Krisztus szimbólumává, részben az önfeláldozás jelképévé. A pelikán és fiókái fehér színben ábrázolhatók, csőrük és a vér vörös, a fészkek arany vagy zöld.³¹ Kovacs de Okland János (kancelláriai írnok és jegyző) és Veres de Maxa György (deák, a gyulaféhegyi fejedelmi jószágok alszámtartója) címerein a pelikán hagyományosan ábrázolva, vérével négy fiókáját táplálja (fölötte emberi kar írotollat tart.)³²

3. Növények

A növények csak kísérőelemként fordulnak elő. A liliom megjelenése a leggyakoribb, amely a heraldika egyik legrégebb és legkedveltebb virága. Ábrázolására szigorú szerkesztési szabály alakult ki. A liliom az ókortól a fény, az élet jelképe.³³ Három liliom található férfi kezében (Eössi de Bihar, Felsőbányai Gergely), illetve oroszlán (Tarsoly de Sarkad és Lukács, Veszprinyi), leopárd (Nagy-Pinkóczy de Szigeth) vagy griff karmában (Ákosfalvi-Thamási János, Csonka de Tövis István). Ehhez hasonlóan búzakalászt tart férfi a kezében (Kovács de Uzon, Belényesi Farkas) és galamb a csőrében (Márkus). Egy szőlőfürt is látható oroszlán lábában (Koncz de Nagysolymos). Ezekon kívül olajág (Rác-Denthelyi, Rác-Tömösvári), pálmafa (Bojer de Szacsal Miklós) és palmaág (Kecskeméthy), babérkoszorú (Bobik de Karánsebes Mihály Baka de Kurtapatak, Egyed-Kőrispataki de Kőrispatak János, János-Kászoni de Kászonszékfalva Miklós) jelenik meg a címerképekben.³⁴

4. Tárgyak

Az élő heraldika korában mindenféle fegyvert ábrázoltak a címerekben. A stilizálás itt csak a lőfegyverek esetében érvényesült. A fegyvereket (a festő kezűességének függvényében) olyan precízen ábrázolták, hogy annak típusa felismerhető legyen.³⁵ Az I. Rákóczi György által adományozott címereken leggyakrabban a kard fordul elő. Amennyire népszerű címerkép nálunk a kard, annyira ritkán találkozunk vele mint főmotívummal.³⁶ I. Rákóczi György adományai között egyszer fordul elő Dan de Alsófenteős János (kövári és udvari szolgálattelvő) címerében: királyi koronán két kard egymást keresztezi. Kísérőelemként minden katona leírásánál szerepel fegyver.³⁷

²⁷ Nyulásziné 2001. 91.

²⁸ Gyulai (szerk.) 2004. 23.9. sz. 23.8. sz. 23.24. sz. 17.122. sz.

²⁹ Nyulásziné 2001. 93.

³⁰ Gyulai (szerk.) 2004. 20.141. sz.

³¹ Nyulásziné 2001. 95.

³² Gyulai (szerk.) 2004. 18.129. sz.17.8. sz.

³³ Nyulásziné 2001. 102.

³⁴ Gyulai (szerk.) 2004. 17.19/a. sz.; 24.6. sz.;23.113. sz.; 23.132. sz.; 24.179/b. sz.; 19.139. sz.; 19.81. sz.; 18.44. sz.; 23.114. sz.; 23.24. sz.; 20.94. sz.; 23.9. sz.; 23.8. sz.; 23.106. sz.; 23.12. sz.; 20.86. sz.; 20.141. sz.; 20.51. sz.; 18.127. sz.

³⁵ Nyulásziné 2001. 107.

³⁶ Ghyczy 1935

³⁷ Gyulai (szerk.) 2004. 19.115. sz.

A címerszerző mestersége három címereslevélben nyer kifejezést. Az Újlaki-Kovácz (fejedelmi csizmadia) címerében férfi jobbában kardot, baljában csizmadia-kést tart. Szabó de Borzas címerképén a jobbában szintén kardot tartó férfi, baljában szabóollót fog. Ehhez hasonlóan szabóollót és kardot markol Szabó-Hegyközi leopárdja is. A könyv a tudás jelképe, azoknak a címerében szerepel, akik tudásukkal emelkedtek ki környezetükből, vagy tevékenységük az oktatással függ össze. Egyházi személyek pajzsbeli ábrázolásánál szintén gyakran szerepel a könyv, amely ebben az összeállításban a Bibliát jelenti. Koncz de Nagykend János armálisában egy ifjú, iskolai köpenybe öltözve, nyitott könyvet olvas. Semjénfalvai György (deák) címereslevelében tudósi (tanári) viseletbe öltözött férfi, jobbával kalapját, baljával nyitott könyvet tart. Jankó de Uzon Boldizsár (dévai pap) címerében két kard hegye között egy szent könyv (*sacer kodex*), vagyis Biblia látható, amelyre őrdaru száll.³⁸

A foglalkozásra utaló írotollak a címerpajzs főalakjaival együtt jelennek meg: emberi félkarban (Felsőbányai Gergely, Kovacz de Okland János, Veres de Maxa György), griff karmában (Egyed-Kőrispataki de Kőrispatak János, Incze de Kisgörgény Márton), hattyú lábában (Árkosi Mihály) és gólya (Jánosfalvi János), de leggyakrabban a daru csőrében (Szabó de Varsolcz Miklós, Nagy de Sepsziszentgyörgy Balázs, Rákosi de Alsócsernaton), egyszer a lábában (Szabó de Varsolcz Miklós).³⁹

5. Képzeletbeli alakok

A griff a sas és az oroszlán kombinációjából kialakult fantázialény, felsőteste a sasra hasonlít, bár fülei hegyesek, sasszárnyai pedig a lapockához illeszkednek. Az oroszlánhoz hasonlóan elhelyezkedő végtagjai közül az elsőkön saskarom látható, a hátsók hasonlóak az oroszlánéhoz. Szerkesztési formája általában az oroszlánéval egyező, ágaskodó helyzetben ábrázolják. Színe rendszerint arany.⁴⁰ Ákosfalvi-Thamási János (kancelláriai írnok), Csonka de Tövis István (udvari familiáris) címerképein a griff hármashalmon áll három lilomot tartva karmában. Egyed-Kőrispataki de Kőrispatak János (az udvari kancellária írnoka) armálisában a hármás kősziklán álló griff jobbával tollat, baljával babérkoszorút tart. Incze de Kisgörgény Márton (Kovacsóczy István kancellár udvari familiárisa) griffje jobbában toll, baljában kard látható. János-Kászoni de Kászonfelősfalva Miklós címere jobbával kardot, baljával virágból font koszorút tartó griffet ábrázol. Szabó de Kézdivásárhely Bálint (a gyulafehérvári udvarház pincéinek alkulcsára) címerképén a griff egyik lábával kardot, másikkal kulcsokat tart.⁴¹

Az egyszarvú lóból formált mesebeli lény, amelynek homlokából szarv nő ki. Heraldikailag helyes ábrázolásánál a szarva enyhén ívelt, farka az oroszlánéhoz hasonlít, de bojt nélkül. Színe általában ezüst vagy fehér, ágaskodva, lépve, vágatva ábrázolható, lehet teljesalakos vagy kinövő helyzetű. A keresztény hitvilágban Krisztus megtestesült alakja, valamint a szüzesség és a tiszta szeretet jelképe.⁴² Az egyszarvú a Szapolyaiak címerállata (a farkas mellett), így erdélyi kultusza talán János királyig is visszavezethető. I. Rákóczi György Nagy-Szigethi Györgyöt, a kisebb kancellária jegyzőjét adományozza meg az unikornissal, amely arany koronából nő ki és lábával kígyót markol.⁴³

A sárkány olyan képzeletbeli két- vagy néglábú lény, amely fejét és karmokban végződő lábát a grifftól, szárnyát a denevértől, nyílban végződő farkát a hullóktól kölcsönözte, teste pikkelyekkel fedett. Ábrázolása általában álló, de lehet fekvő vagy lépő helyzetű. Színe arany, ritkán zöld. Az ókortól kezdve a sárkány a gonoszság jelképe, a keresztény hitvilág az ördöggel azonosítja.⁴⁴ Rákóczi adományai között egyszer szerepel: az egyházi ruhába öltözött férfi lába alatt egy fekvő helyzetű sárkány látható, Szászvárosi-Pap de Lugas Péter hátszegi plébá-

³⁸ Uo. 23.131. sz.; 17.112. sz.; 17.79. sz.; 17.122. sz.; 17.10. sz.; 23.102. sz.

³⁹ Uo. 24.6. sz.; 18.129. sz. 17.8. sz.; 20.51. sz.; 17.82. sz.; 23.17. sz.; 23.49. sz.; 20.69. sz.; 18.176. sz.; 23.98. sz.; 20.69. sz.

⁴⁰ Nyulásziné 2001. 125.

⁴¹ Gyulai (szerk.) 2004. 19.139. sz.; 19.81. sz.; 20.51. sz.; 17.82. sz.; 18.127. sz.; 17.7. sz.

⁴² Gyulai 2004

⁴³ Gyulai (szerk.) 2004. 18.171. sz.

⁴⁴ Nyulásziné 2001. 126.

nos címerében.⁴⁵ A papi címerben egyértelműen az egyház, a papi rend által üldözendő gonoszt jelképezi.

A sisakdíszek címerképei

Sisakdísz-leírás mindössze 23 esetben volt a közel másfél száz Rákóczi-armális között. A sisakdíszeknek a címerképpel való összevetéséből megállapítható, hogy hat esetben megegyezik a címerképpel, mégpedig megismétli azt, illetve növekvőben ábrázolja. Részben megegyezik 6 armálisban, amikor a fő címeralakot helyezik a sisakra. Legtöbbször, a fennmaradó 12 címeren ugyanakkor a sisakdíszben már jelvény jelenik meg.

A sisakdísz képeit ugyanúgy csoportosíthatjuk, mint a pajzs ábráit. Férfi kétszer jelenik meg, mindkétszer a címerben szereplő alak megismétlése (Farkas-Szűcs de Belényes, Török de Kiskaszon). A félkar-ábrázolások a leggyakoribbak: a félkar tart kardot (Szabó-Gyulai, Eresztevényi de Eresztevény, Nagy de Huszth, nyílvesztő (Nagy Pinkoczy de Szigeth), Bibliát (Maxai), csillagot (Szabó de Kézdivásárhely), Veres de Maxa sisakdíszén kardot, holdat, csillagot.⁴⁶ Utóbbi két címer nagyon különleges, mert égitest a pajzsban is csak egyszer fordul elő (Szászvárosi-Pap de Lugas), ahol sugárzó nap von glóriát egy imádkozó pap köré. Az égitestek elsősorban kísérőelemek a címerekben. A nap, a hold, a csillagok a teremtés, az élet szimbólumai, bármilyen formában is jelennek meg a címerképekben. A nap- és holdkultusz nemcsak az ókori Kínában vagy Egyiptomban játszott kiemelkedő szerepet, de a hagyományok szerint a hunok fejedelmei is a nap és hold által trónra emeltnek tekintették magukat. A székelyek a középkorban is a napra és a holdra tettek esküt, és Erdély címerében e két égitest a székelyeket jelképezi.⁴⁷ Az állatok közül megjelenik az oroslán, amely kardjával suhint (Veszprinyi, Tarsoly de Sarkad és Lukács), növekvő leopárd kardot és szabóollót tartva (Szabó-Hegyközi), növekvő farkas szarvasfejet fogva (Nemes-Grigor), gólya (Jánosfalvi) és hatytyú (Árkosi Mihály) csőrében babérággal és növekvő griff (Egyed-Köröspataki de Köröspatak János). Egyedi az a sisakdísz, amelyen kismadár (*avicula*) szőlőfürtöt csipeget (Kisgörgény Ince). Fegyverek közül megjelenik a kard önmagában (Komáromi de Fogaras, Bojer) és három búzakalással keresztbe téve. Látható zászlóskopja vörös és sárga (Thamasy-Vargha de Thamasi, Hudra István), illetve vörös és kék (Rácz de Sarkad) zászlókkal. Mint mesterségjelvény az író toll is előfordul még hozzá három különböző színben: vörös, fehér, kék egy címeren (Nagy Szigethi).⁴⁸

Jelenet (zsáner) a címerképen

Az eseményeket megörökíteni akaró jelenetes címereknek egynéhány igen érdekes példája található Rákóczi címeradományai között. Ebben a korszakban a motívumok sokszor összetettek, bonyolultak. A magyar heraldika sajátossága a bonyolultabb címerek iránti vonzalom.⁴⁹ Vitalius de Gyulafehérvár János címere: egy ember kék (*coeruleus*) köntösben, amely a jobb vállát és a hátát fedi be, puskát emel a szeméhez és egy német katonára akarja a golyót kilőni. Váncza de Butasza Jónás (kövári gyalogpuskás katona) címerképén királyi koronán egy (egész) férfi áll. Két kezével egy puskát szorít az arcához és egy nőstényszarvasra céloz, amely előtte áll. Török de Kiskaszon György (aki a fejedelem fiának, a gyermek Rákóczi Zsigmondnak őrőze, testőrgyalogos katona) armálisában zöld ruhás ember egy hosszú puskát tart a jobb arcához és éppen löni akar vele. A bal szeme be van zárva, a jobb szeme nyitva van, s egy fa ágai között levő galambra céloz. Szászvárosi-Pap de Lugas Péter (hátszegi plébános) címereslevelén egy ember sötét egyházi (papi) ruhában, fedetlen fejjel látható. Mindkét kezét összeteszi és fölfelé emeli, mintha imádkozna, egyenesen állva. A feje fölött egy

⁴⁵ Gyulai (szerk.) 2004. 23.11. sz.

⁴⁶ Uo. 23.114. sz.; 20.25. sz.; 20.167. sz.; 20.64. sz.; 23.82. sz.; 24.179/b. sz.; 17.39. sz.; 17.7. sz.17.8. sz.

⁴⁷ Nyulásziné 2001. 105–106.

⁴⁸ Gyulai (szerk.) 2004. 23.132. sz.; 23.113. sz.; 17.79. sz.; 23.107. sz.; 23.49. sz.; 23.17. sz.; 20.51. sz.; 17.82. sz.; 18.28. sz.; 23.106. sz.; 20.96. sz.; 20.8. sz.; 20.98. sz.; 18.171. sz.

⁴⁹ Nyulásziné 2001. 68.

királyi korona alatt sugárzó nap ragyog rá és fényével körbeveszi. Lába alatt egy sárkány kinyújtott nyelvvel, mintha cipőjébe akarna harapni. Semjénfalvai György (deák, egyházi rendű személy) címerében egy ember iskolai, tudósi (tanári) ruhába öltözve jobbjával sapkáját tartja, baljával egy nyitott könyvet. Feje csupasz. Arca előtt egy fegyveres katona kövér lovon ül, háta mögött két ifjú, az egyik vörös, a másik fehér köntösbe van öltözve és egy érett búzaka-lászt nyújtanak a lovon ülő katonának. Jankó de Uzon Boldizsár (dévai pap) címerképén királyi koronából két kard emelkedik ki, egymással szemben. Felsőbányai Gergely (deák) címerében zöld fűvön egy teljes vörös ruhás ember, jobbjával írotollat, baljával pedig fehér lilio-mokat tart, másik oldalán zöld ágon egy kiterjesztett szárnyú fülemüle ül, nyitott csőrrel, mintha énekelne. Katona György (Pekri Ferenc kamarás szervitora) címerében zöld ruhás lovas ifjú jobbjával – sárga kesztyűvel – sólymot tart. Pálfi de Várfalva János címereslevelén arany koronából növekvő ember emelkedik ki, jobbjával kardot tart, baljával egy oszlopot fog. Szászsebesi Bogdány Miklós (gyulafehérvári majoros) sétáló férfi baljával az övét fogja, jobbjával botot (foglalkozása jelvényét) tartja.⁵⁰

Osztott címerek képei

A bonyolult jelvények közé tartoznak az erdélyi heraldikában ritka osztott pajzsok is. Bojer de Szaczal Miklós (máramarosi szolgabíró) címere jobbról fehér, balról vörös. A pajzstalpon kettős szikla, egyik magasabb, a másik alacsonyabb. A magasabb hegyén álló királyi koronából egy pálmafa nő ki. Az alsóbb sziklán egy férfi látható, amint nagy fáradtsággal próbál a magasabb sziklára felhágni, hogy a pálmát és a koronát letépje, mintha ki akarná őket ásni. A jelenetben látszik, hogy az erőlködéstől elfáradt és még izzad is. Koncz de Nagykend János, kancelláriai szolgálataiért kapta a következő címet: a jobb oldal sárga, a bal kék színű. A sárga mezőben egy ifjú, iskolai köpenybe öltözve, nyitott könyvet olvas szorgalmasan, s mintha át akarna menni a másik pajzsmezőre, az iskolai köpenyt levéve. A másik mezőben egy asztal látható különböző iratokkal, az asztalnál ül valaki és szorgalmasan ír. Az író személyhez egy gölya tollakkal megjelenő galamb cédulát hoz a csőrében. A cédulán arany betűkkel ez áll: „*Virtus tua te nobilitat*” (Erényed nemesít meg). Ez a címer a jelmondata miatt is különleges, mert felirat csak ebben az egy esetben fordul elő az adományok között. A jelenet egyértelműen a férfikor küszöbére ért ifjút mutatja, amint az iskolai tanulmányokból kilépve értelmiségi foglalkozású lesz. Kövér de Árkos Jakab címerén a jobb mező kék a bal vörös. Az első mezőben zöld fűvön aranyszínű oroszlán egyenes testtel, kinyújtott vörös nyelvvel és karmokkal, farka felfelé áll. A pajzs baloldala felé fordul. A vörös pajzsban egy ember áll egyenesen, violaszín mentében és csizmában, jobbjában csupasz kardot tart, amely-lyel az oroszlán mellét szúrja át.⁵¹

Címersizimbolika

Címersizimbolika ritkán jelenik meg az armálisokban, Rákóczi adományaiban mindössze öt esetben fordul elő. Címerképet inkább divat vagy valamely társadalmi minta alapján választottak az adományért folyamodók, mint a szimbólum iránti tudatosságból, bár a címer mint viselője jelképe és helyettesítője mindig hordozott bizonyos szimbolikus jelentést, és ez a szimbólum része lett a címet elnyerő személy és családja kultuszának, mentalitásának.⁵²

A legteljesebb szimbolikai leírás Egyed-Kőrispataki de Kőrispatak János kancelláriai jegyző és székely gyalogpuskás oklevelében szerepel, minden elemnek és színnek megadja a jelentését. „Kék pajzs alsó részén hármasszörös szikla, a nehéz időkben való helytállást szimbolizálja, ezen egy griff természetes színében, hátsó lábán állva, jobbjával írotollat fog a hősiesség, hűség díjának jelképeként, baljával pedig a győzelem babérkoszorúját, amely a bölcsesség és a művészetek szimbóluma. A sisakdíszben növekvő griff, fehér szárnyakkal, a lélek őszintesé-

⁵⁰ Gyulai (szerk.) 2004. 23.64. sz.; 20.25. sz.; 23.11. sz.; 17.10. sz.; 23.102. sz.; 24.6. sz.; 20.78. sz.; 23.119. sz.; 23.109. sz.

⁵¹ Uo. 23.106. sz.; 17.122. sz.; 20.28. sz.; 17.1. sz.

⁵² Gyulai 2005

gét jelképezve.” A többi címerleírásnál ennél szűkszavúbb magyarázat található. Kálnai Mihály, a gyulafehérvári fejedelmi udvarház kulcsára címerében az őrgólya mint a legéberebb madár szerepel (*ciconia aves vigilantissima*). Nagy Oláh de Várad Péternél a daruról állítják ugyanezt: „a legéberebb, legőrizőbb madár, lábával arany tollat tart, mintha őrködne.” Szabó de Varsolcz Miklós törvénytáblai írnoknál a tollat tartó daru az írófoglalkozás jelképe, ehhez hasonlóan a társadalmi állást szimbolizálja Nagy de Sepsiszentgyörgy Baláznál, a fejedelmi tábla hites jegyzőjénél is.⁵³

⁵³ Gyulai (szerk.) 2004. 20.51. sz.; 17.9. sz.; 20.69. sz.; 18.176. sz.

Irodalom

- B. Szabó–Somogyi 1996
B. Szabó János–Somogyi Győző: Az Erdélyi Fejedelemség hadserege. Budapest, 1996
- Bertényi 1993.
Bertényi Iván: Új magyar címertan. Budapest, 1993
- Bevilaqua 1913
Bevilaqua Béla: Az állatokról szóló mende-mondák hatása a heraldikai típusok kialakulására = Turul 1913/3.
- Calamus 1907
Calamus: Bocskay hadi népe = Turul 1907/3–4.
- Donászy 1932
Donászy Ferenc: Az oroszlán ábrázolása a magyar heraldikában = Turul 1932/1–2.
- Ghyczi 1935
Ghyczy Pál: A kard a magyar heraldikában = Turul 1935/3–4.
- Gyulai 2004
Gyulai Éva: Farkas vagy egyszarvú? (Politika és presztízs megjelenése a Szapolyai-címer változataiban). In: Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről. Studia Miskolcinsia 5. Miskolc, 2004. 91–110.
- Gyulai (szerk.) 2004
Gyulai Éva (szerk.): Erdélyi Királyi Könyvek III. 20–29. kötet 1635–1650. I. és II. Rákóczi György oklevelei. CD-ROM. Arcanum Adatbázis Kft., Budapest, 2004
- Gyulai 2005
Gyulai Éva: A Zsámboky-címer mint embléma – Adalékok az őrdaru (grus vigilans) heraldikájához = Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Évkönyv XII–XIII. [2005] 39–60.
- Köpeczi 1986
Köpeczi Béla (szerk.): Erdély története. I–II. Budapest, 1986
- MOL Címereslevelei
A Magyar Országos Levéltár címereslevelei (Arcanum Digitéka). Jövő Nemzedékéért Alapítvány, Budapest, 2000
- Molnár (szerk.) 2004
Molnár András (szerk.) Armálisok: Nemesi címereslevelek a Zala Megyei Levéltár gyűjteményéből 1477–1898. Zalaegerszeg, 2004
- Nagy 1984
Nagy László: A „bibliás őrálló” fejedelem. I. Rákóczi György a magyar történelemben. Budapest, 1984
- Nyulásziné 1987
Nyulásziné Straub Éva: Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein. Budapest, 1987
- Nyulásziné 2001
Nyulásziné Straub Éva: Magyarország címerkönyve. A heraldika alapjai. Budapest, 2001

Nyulásziné 2003

Nyulásziné Straub Éva: Címeradományozás I. Ferdinánd korában = Rubicon 2003/11–12. 64–69.

Oborni 1996

Oborni Teréz: Erdély. Abszolutizmus vagy rendi centralizmus? = Rubicon 1996/4–5. 21–23.

Siebmacher (CD-ROM)

Siebmacher, Johann: Das grosses und allgemeines Wappenbuch. Die Wappenbuch des Adels in Ungarn I–V. Bd. Nürnberg, 1885-1894. CD-ROM kiadása: Arcanum Adatbázis Kft., Budapest, 2002

Sunkó 1998

Sunkó Attila: Az Erdélyi Fejedelemség udvari hadszervezetének heraldikai ábrázolásai Kökösi Nagy Miklós címereslevele = Turul 71. [1998] 3–4. 78–89.

Szabó 1941

Szabó István: A jobbágy megnemesítése = Turul 1941/1–2.

Szentgyörgyi 1976

Szentgyörgy Mária: Az erdélyi puskás címerek = Levéltári Közlemények 47. [1976] 2. sz. 196–204.

Turul (CD-ROM)

Turul. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye I–II–III. 1883–1900; 1901–1921; 1922–1950. CD-ROM. Arcanum Adatbázis Kft, Budapest, 2003

(Képalírás)

I. Rákóczi György címeradományai Siebmacher (CD—ROM) alapján